

Slovenská literatúra pre deti a mládež v rokoch 1970–1990

ZUZANA STANISLAVOVÁ

Koexistencia Čechov a Slovákov v jednom štátnom útvare spôsobovala, že aj prebiehajúce kultúrne trendy mali veľa spoločného. A tak hoci problematika vedeckej konferencie je zacielená na český literárny kontext sedemdesiatych a osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia, vo viacerých veciach, o ktorých hodláme uvažovať v rámci slovenského literárneho kontextu, špeciálne kontextu literatúry pre deti a mládež, nájde prípadný český čitateľ analógie aj s domácou situáciou.

Na začiatku úvahy o pohyboch slovenskej literatúry pre deti a mládež v dvoch normalizačných desaťročiach si pripomeňme fakt, že pre rozvinutie slovenskej detskej literatúry do podoby literárneho podsystemu, ktorý sa stal vzhľadom na celonárodný kontext esteticky a umelecky relevantný, mali kľúčový význam tridsiate a šesťdesiate roky dvadsiateho storočia. V prvom spomínanom desaťročí detská literatúra dovŕšila dlhodobý proces svojej estetizácie.¹ Prelomila teda bariéru funkčnej špecifickosti a (posunúc sa smerom k umeleckému záznamu univerzálnych problémov života) konštituovala svoju umeleckú podobu, ktorú potom v šesťdesiatych rokoch rozvinula smerom k modernite. (V tejto súvislosti iba celkom marginálne a mimo kontext sledovaného problému podotkneme, že viaceré indicie anticipujú nový rozmach slovenskej literárnej tvorby pre deti a mládež na začiatku dvadsiateho prvého storočia.)

Zásadná štruktúralna zmena slovenskej detskej literatúry na úrovni systémovej modernizácie jej obsahových i formálnych zložiek sa teda udiala v priebehu šesťdesiatych rokov. Bol to čas uvoľnenia nielen v politike, ale aj v estetických normách a tvorivých postulátoch, ktoré boli v predchádzajúcom desaťročí zošňurované jednostranným forsírovaním inštruktívnej, mimetickej koncepcie umenia, postaveného na realistickej referenčnosti medzi epickou a empirickou realitou, navyše ideologicky deformovanou. V šesťdesiatych rokoch sa však noetickým vý-

---

¹ Podrobnejšie pozri: O. Sliacky: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*. Mladé letá, Bratislava 1990.

chodiskom literatúry pre deti a mládež stal postoj k dieťaťu založený na princípe partnerskej rovnocennosti, dôverujúcej jeho intelektu a zároveň akceptujúcej ontogenetické osobitosti detskej osobnosti. V súlade s tým dostala „zelenú“ slobodná predstavivosť, hravosť, rozprávkovo-snová fantastika, groteska, nonsens. Podobne ako v tvorbe pre dospelých, aj v detskej literatúre sa „oprášili“ estetické skúsenosti z literárnych avantgárd (predovšetkým z poetizmu, nadrealizmu a expresionizmu), zužitkovali sa impulzy z povojnového naturalizmu (J. D. Salinger) a existencializmu (S. de Beauvoir, F. Saganová), ako o tom svedčí tvorba lídrov mladej generácie, L. Feldeka, M. Válka, J. Blažkovej, K. Jarunkovej a ďalších. „Ireálny“ typ fikcie² a kreatívna imaginácia našli funkčné uplatnenie nielen v non-sensovo-hravom modeli poézie a v mnohotvárných žánrových variantoch autorskej rozprávky (od folklorizovanej cez parodicko-nonsensevú až po imaginatívno-symbolickú), ale aj v žánroch spoločenskej prózy, ktorá (považovaná za prostriedok výpovede o psychologických problémoch a socializačných procesoch detskej postavy so zámerom poskytnúť mladému čitateľovi modely správania sa v reálnom živote) dovtedy pomerne obligátne dodržiavala realistickú konvenciu. Tvorbou J. Blažkovej, K. Jarunkovej, M. Ďuričkovej, E. Gašparovej, V. Šikulu, V. Bednára či M. Ferka sa v šesťdesiatych rokoch inovoval, modernizoval typ iniciáčného románu (v klasike reprezentovaného napr. L. Ondrejovom, F. Kráľom, J. Bodenkem). V priebehu šiesteho desaťročia sa v tomto type prózy udomácnil najmä sujet postavený na procese individuácie mladého hrdinu, ktorá prebieha v krízovej situácii, pričom najčastejšie išlo o krízu rodiny. Tento sujetový rámec sa veľmi skoro stal vďačným priestorom pre šablonizáciu (napr. v románovej tvorbe E. Čepčekovej). Spomienkový príbeh o chudobnom detstve v minulosti (na ktorom sa v tridsiatych rokoch v podstate etablovala a v päťdesiatych rokoch rehabilitovala spoločenská detská próza, ako svedčia diela M. Rázusa, M. Jančovej, M. Haštovej, M. Rázusovej-Martákovej ai) sa rozšíril o nový variant prostredníctvom témy vojnového detstva (V. Šikula, M. Ferko, J. Beňo ai). Model „industrializovanej literatúry“³ päťdesiatych rokov, prezentujúci ideál „nového človeka“ (napr. pionierske a budovateľské prózy J. Horáka alebo R. Morica), sa v šesťdesiatych rokoch transformoval do príbehu „všedného dňa“ (K. Jarunková, J. Blažková, V. Bednár, V. Šikula ai.). V každom prípade spoločenská próza K. Jarunkovej (*Hrdinský zápisník*, 1960, *Jediná*, 1963, *Brat mlčanlivého Vlka*, 1967), J. Blažkovej (*Ohňostroj pre deduška*, 1962, *Môj skvelý brat Robinson*, 1968), M. Ďuričkovej (*Majka Tárajka*, 1965), V. Šikulu (*Prázdniny so strýcom Rafaelom*, 1966), E. Gaš-

² Termín používa H. Markiewicz: *Aspekty literatúry*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1979.

³ R. Bilík: *Industrializovaná literatúra*. Proxy, Bratislava 1994.

parovej (*Spievajúce drevo Helena*, 1967), M. Ferka (*Keby som mal pušku*, 1969), V. Bednára (*Nebrnkaj mi na city*, 1967) a rozprávky M. Ďuričkovej (*Jasietka*, 1963), L. Feldeka (*Zlatúšik*, 1965, *Rozprávky na niti*, 1970) či K. Bendovej (*Opiče z našej police*, 1966) – v poézii najmä tvorba M. Válka a L. Feldeka – významne dynamizovali rozvoj detskej literatúry v nasledujúcich desaťročiach, jednak aplikáciou imaginatívneho a hravého prístupu k svetu detstva, jednak prehlbeným záujmom o analýzu psychosociálnych aspektov detstva a dospievania. Princíp slobodnej hry, uplatňujúci sa najmä v poézii a v autorskej rozprávke, ku koncu šiesteho desaťročia vykazoval však už znaky istej „unavenosti“⁴ prejavujúcej sa v knihách pre deti a mládež úbytkom tvorivých činov, narastajúcou „remeselnosťou“ tvorby, konvenčnosťou sujetov, stereotypnosťou obrazných postupov. Tvorivý model, objavený šesťdesiatymi rokmi, pomaly sklzával z invenčných polôh do konvencií a skutočnému detstvu a dieťaťu sa začínal vzdať.

K imanentným príčinám posunu slovenskej detskej literatúry v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch od reálneho k idealizovanému prispel aj konsolidačný proces (hoci jeho dopad na detskú literatúru nebol na Slovensku taký dramatický ako v Čechách), ktorý nastúpil po druhom zjazde Zväzu slovenských spisovateľov (1972). S ním súvisiaci fakt ideologického „primrznutia“ znamenal zvýšený ideologický tlak na literatúru. Jedným z dôsledkov tohto faktu bolo vyhodenie viacerých autorov z literárneho kontextu (totálne bola vyradená J. Blažková, Z. Solivajsová, H. Ponická, na desať rokov L. Ťažký) alebo dobrovoľná tvorivá odmlka (poéziu pre deti prestal písať M. Válek, vstúpiať do oficiálnej normalizačnej politiky, do sféry filmu sa utiahol V. Šikula). Na druhej strane však pre niektorých autorov tvorba pre deti znamenala možnosť uniknúť do sveta estetizovanej hry a fantázie, kde sa človek cíti slobodne aj v nežičlivých časoch. Takáto forma „parciálnej“ vnútornej emigrácie potom vlastne slovenskej detskej literatúre, paradoxne, pomohla, lebo nasmerovala viaceré autorské osobnosti k tvorbe v oblasti, v ktorej sa mohli (na periférii pozornosti dobových strážcov ideovej čistoty kultúry) realizovať nezávislejšie od ideologických postulátov (napr. Š. Moravčík, T. Janovic, týka sa to však aj D. Duška, J. Lenča, L. Balleka, P. Kováčika ai). Spoločenské dôvody (morálna kríza súčasníka a pátranie po vlastných ľudských koreňoch) i osobná tragédia (večné detstvo dcéry Zuzanky) motivovali aktivitu M. Ráfusa v tvorbe pre deti, do ktorej prostredníctvom špecifických spracovaní ľudovej rozprávky vniesol osobitý meditatívny tón.

⁴ O spomínanej skutočnosti svedčí dobová literárnokritická aktivita, napr. H. Píško: „Slovenská kniha pre deti 1970“, *Zlatý máj* 14, 1971, č. 8, s. 520–522; O. Sliacky: „Úzkosť z priemernosti“, *Zlatý máj* 14, 1970, č. 2, s. 114–119.

V sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia sa aj v slovenskom kontexte potvrdilo, že „vždy, kedy sa kladl väčší dôraz na historický proces a drama človeka v dejinách, silila mimeticko-instrumentálna funkcia a vzťah k literárnej konvencii“⁵. Tlak na ideologicky „správnu“ pozíciu viedol k preferovaniu modelovej inštruktívnej tvorby, ba objavili sa aj alúzie na schematickú detskú literatúru (pionierske príbehy). A hoci takéto prózy, sledujúce zámer ideologickej výchovy mládeže, nemožno „nazvať rehabilitáciou princípov zideologizovanej detskej literatúry, pretože išlo výlučne o iniciatívu obmedzeného počtu autorov, ktorá už nemohla zvrátiť celkové chápanie tvorby pre deti ako umeleckej disciplíny“⁶, predsa len – aj vďaka inštitucionálnej motivovanosti ich vzniku (v podstate boli výsledkom súťaže vyhlásenej k dvadsiatemu piatemu výročiu založenia pionierskej organizácie) – prispeli k mohutneniu tendencie smerujúcej k „nafalšovávaniu“ predovšetkým mravného stavu jednotlivca a spoločnosti do idylicko-sentimentalizujúcich polôh. V zmysle spoločenskej objednávky sa konjunkturálnym žánrom mala stať spoločenská próza, pretože v kontexte detskej literatúry bol práve tomuto žánrovo-tematickému subsystému pripisovaný vysoký kredit: próza zo života detí, najmä s tematikou súčasnosti, bola totiž oddávna považovaná za „uholný kameň detskej literatúry, na ktorom stojí celá jej stavba“⁷ a v ktorom sa s ohľadom na tradíciu i žánrový archetyp predpokladal najmä referenčný vzťah epickej reality k látkovej skutočnosti. Venovalo sa jej pomerne veľa pozornosti, jej rozvoj sa podporoval aj inštitucionálne (tematické súťaže) a globálny hodnotový horizont detskej literatúry sa väčšinou určoval práve na jej pozadí. V uvedenom žánrovom kontexte sa stretávame s modelom poviedkového obrázka zo života detí (N. Tanská: *Mama, urob iné ticho*, 1976, *S dievčiskom sa nehráme*, 1978, E. Gašparová: *Deti z modrého okna*, 1974, *Ťažko je mustangovi*, 1978), s modelom dobrodružne ladeného príbehu (J. Repko: *Kliatba Čierneho brala*, 1975, A. Vášová: *Veľkáčky*, 1978), ale aj s príbehom, ktorý sa očividnejšie usiluje konfrontovať dieťa s mravným a hodnotovým stavom spoločnosti. Takáto konfrontácia v poviedkach zo súčasnosti smeruje niekedy k modelovému vyjadreniu mravného imperatívu (O. Sliacky: *Krásna modrá mušľa*, 1977, R. Dobiáš: *Hrdličky*, 1977). Autentickú výpoveď o živote detí a mládeže v dobovej spoločnosti

⁵ S. Urbanová: „Podoby a proměny české literatury pro mládež ve 20. století, její umělecko-polarizační varianty“, in: Z. Stanislavová, V. Zemberová (eds.): *Vývinové a druhové zákonitosti literatury v literatuře (Národní a nadnárodní kontext v literatuře pro děti a mládež)*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorá sa konala 6.–7. októbra 1999 v Prešove. Ed. Náuka, Prešov 2000, s. 91.

⁶ O. Sliacky: „Návrat ako pokus o objektivizáciu. K situácii literatury pre deti a mládež v rokoch 1945–1949“, *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež* 4, 1996, č. 1, s. 47.

⁷ J. Noge: *Literatura v literatuře*. Mladé letá, Bratislava 1988, s. 147.

však ponúkajú predovšetkým prózy K. Jarunkovej (*Tulák*, 1973, *O psovi, ktorý mal chlapca*, 1974, *Tiché búrky*, 1977) alebo J. Šrámkovej (*Biela stužka v твоjich vlasoch*, 1973) a príbehy s autopsívnym pozadím, ktoré zásluhou nových autorov (D. Dušek: *Najstarší zo všetkých vrabcov*, 1976, D. Kováč: *Tajomstvá*, 1978) ku koncu desaťročia obohatili kontext spoločenskej prózy.

V sedemdesiatych rokoch okrem tvorby s prevahou mimetického princípu (v spoločenskej próze) neobyčajne rozbujnela folklórna tvorba: vznikajú početné, hodnotovo rôznorodé autorské varianty ľudových rozprávok a povestí (pozoruhodnú úroveň dosiahli texty M. Ďuričkovej, P. Glocka). Popri prózach o vojne a Povstaní (J. Beňo: *Jeden granát pre psa*, 1971, P. Jaroš: *Až dobehneš psa*, 1971, O. Sliacky: *Odpusťte, mamička*, 1974, P. Kováčik: *Jablká nášho detstva*, 1977) sa aj takýmto spôsobom transponoval do tvorby pre deti „historizmus“, ktorým bol v sedemdesiatych rokoch vo všeobecnosti poznamenaný kontext slovenskej literatúry. V bohato zastúpenej autorskej rozprávke prevládla iluzívna, hravo-fantazijná línia, poväčšine značne trivializovaná (tvorba J. Pavloviča). Vyčerpávanie princípu hry bolo viditeľné v poézii, kde okrem T. Janovica (*Rozprávkové varechy*, 1975, *Dín a Dán*, 1977, *Drevený tato*, 1979) a L. Feldeka (*Na motýľích krídlach*, 1973, *Jantárový svet*, 1977) niet vlastne výraznejšieho literárneho činu.

Fakticky už v sedemdesiatych rokoch sa tvorivá razantnosť generácie detského aspektu oslabuje, hoci spoločensky i umelecky najzávažnejšie výpovede poväčšine pochádzajú z jej radov (L. Feldek, J. Navrátil, K. Jarunková, M. Ďuričková, T. Janovic, V. Bednár ai). A keďže príslušníci „satelitnej“ vlny tejto generácie, pribúdajúci v priebehu sedemdesiatych rokov, tvorili len v tieni svojich predchodcov, viac alebo menej originálne sa „potichu priliepajú na feldekovský vláčik“⁸, je pochopiteľné, že literárny model zo šesťdesiatych rokov síce predlžuje svoju hegemóniu až do ôsmeho desaťročia, ale s čoraz evidentnejšími príznakmi automatizovanosti. Inovačné impulzy sa vlastne už od druhej polovice sedemdesiatych rokov spájajú s menami novej, nastupujúcej dušekovsko-hevierovskej generácie (Dušan Dušek, Daniel Hevier, Alta Vášová, Dušan Kováč, Ján Uličiansky, Štefan Moravčík), ku ktorej sa koncom osemdesiatych rokov potom pripojili ďalší autori (napr. D. Podracká, P. Holka, J. Milčák, D. Šilanová-Hivešová). A hoci v prípade tohto autorského potenciálu chýba evidentnejšie povedomie generačnosti, predovšetkým jeho zásluhou silnie od konca sedemdesiatych rokov prítomnosť imaginatívneho fenoménu v próze pre deti a mládež aj v iných než iba stereotypne hravých polohách. Spomínaná generácia rozvinula princíp estetizovanej hry

⁸ O. Sliacky: „Súčasná literatúra pre deti a mládež a jej literárna mladost“, *Zlatý máj* 29, 1985, č. 2.

a imaginácie jednak k formálnej jazykovej ekvilibristike (najevidentnejšie Š. Moravčík: *Kvadakum hadakum*, 1986, *Adam v škole nesedel*, 1987, D. Hevier: *Nevyplazuj jazyk na levo*, 1982), jednak k zmysluplnému fungovaniu v stratégii spoločensky závažnej výpovede (A. Vášová: *7,5 stupňa Celzia*, 1984, D. Dušek: *Pravdivý príbeh o Pačovi*, 1980, D. Hevier: *Kam chodia na zimu zmrzlinári*, 1982, J. Uličiansky: *Adelka Zvončeková*, 1981). Vo všeobecnosti sú však osemdesiate roky charakteristické vysokým počtom priemerných literárnych výkonov, ktoré remeselné síce obstoja, chýba im však výraznejšia miera umeleckej originality a životnej autenticity. Kvantitatívna prevaha štandardných i subštandardných textov súvisí s aktivitou plejády prozaikov všetkých generačných vrstiev, exploatujúcich tvorivé postupy osvedčené v predchádzajúcich rokoch. V poézii (azda s výnimkou M. Ráfusa a jeho lyricko-meditatívnych veršov – *Studnička*, 1985) sa absolutizuje hravo-estetizujúci prístup k jazyku a štýlová expresivita, v rozprávkovej a poviedkovej tvorbe zasa mocnie idylicko-iluzívny prístup, ktorý sa ľahko stáva nástrojom konvencií a šablón. Okrem samoučelnej hravosti sa próza pre deti a mládež dostávala v osemdesiatych rokoch mimo reality, teda povedľa autentických problémov a záujmov detí a dospievajúcich, aj zásluhou infantilizovania životnej problémovosti v spoločenskej próze. Trivialitu spracúvaných problémov, šablónovitosť a vykonštruovanosť prozaických sujetov výraznejšie narušili až prózy z druhej polovice osemdesiatych rokov (J. Navrátil: *Gulatá kocka*, 1985, D. Dušek: *Dvere do kľúčovej dierky*, 1986, A. Vášová: *Niekoľko ako ja*, 1988, P. Gloccko: *Ja sa prázdnin nebojím*, 1988, D. Podracká: *Pančuškový telefón*, 1989). K šedej priemernosti literatúry prispeli tiež sentimentálne, meravo deskriptívne a literárne nedokrvené spomienky na vlastné detstvo, ktoré početne zmohutneli najmä v prvej polovici osemdesiatych rokov (výnimkou boli v tomto smere azda iba prózy J. Navrátila *Lampáš malého plavčíka*, 1980, alebo Petra Holku *Leto na furmanskom koni*, 1986).

Z odstupu desaťročia sa ukazuje, že sila imaginácie, ktorú v sedemdesiatych rokoch konsolidačný proces do značnej miery ochromil a ktorú osemdesiate roky (keď dochádzalo už k opatrnému politickému povoľovaniu) šablonizovali, prežila v slovenskej detskej literatúre až do deväťdesiatych rokov predovšetkým zásluhou aktivity dušekovsko-hevierovskej generácie, podoprenej skôr ojedinelými než systematickými výkonmi niektorých starších autorov. Pravda, základ esteticko-poetologického „portfólia“ siedmeho a ôsmeho desaťročia vytvorila ešte feldekovsko-jarunkovská generácia. V podstate táto generácia sa v inkriminovaných dvadsiatich rokoch aj najvýraznejšie zaslúžila o to, že reálny život v podaní slovenskej detskej literatúry predsa len nezostal tak úplne „inde“.